

communicative failures in pedagogical discourse, the causes of their appearance. To achieve the goal, the following tasks are solved: to summarize and synthesize various research approaches, defining and describing the communication failures; determining of the basis for classification of the studied phenomenon; to analyze the main reasons of communicative failures from the point of view of various aspects of the communicative situation. The object of the study – Pedagogical Discourse. Subject – communicative failures.

Communicative failures are classified from the different points of view: psychological, socio-cultural, pragmatic, cognitive and language. They are associated with the infractions of different aspects of the communicative situation, characterizing the circumstances of communication in general, its participants, their incentives, etc: 1) the role of a sender and an addressee; in this case, the sender chooses the wrong style of communication that focuses on confrontation, violates the parity of the communication; an addressee has a negative perception of statements representing emotional judgement, criticism about the poor academic performance, misconduct, missing lessons; 2) the category of “subject of speech” (topic); in this case, the interlocutors have different notions of the reference situation; 3) circumstances (setting), i.e. the conditions of place and time of communication are violated or an interference coming from the presence of a third person; 4) channel of communication – the teacher’s speech impediment, bad diction, garbled grammatical structure of utterances, intonational inexpressiveness of the speech, tongue twister speech, the presence of sounds-parasites, etc. 5) the code, i.e. language, dialect, style of communication; the communicative failures associated with a low level of linguistic competence of the interlocutors; with the violation of the communicative accuracy of speech 6) the message form defines a speech genre - conversation, argument, a tale, etc.; 7) event – nature of the communicative event, in one of the genres of which this situation is realized; 8) key – the judgement of the effectiveness of speech events; 9) purpose – the category which reflects the intentions of the participants in the speech situation – what, in their opinion, would be the result of this speech event.

Key words: Communicative Failure, Pedagogical Discourse, Communication Barrier, Speech Situation, Speech Event, Frame, Intention, Style of Communication, the Communicative Goal, Referent Transfer Rules.

К. Ю. Гладченко
Миколаїв. Україна

УДК 81’373

ПЕРЦЕПТИВНА ЛЕКСИКА У МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ (КОГНІТИВНИЙ АСПЕКТ)

Постановка проблеми. Мовна картина світу, з однієї точки зору, існує незалежно від дійсності, чинної об’єктивно, з іншої ж, вона є суб’єктивною і повністю залежить від змін у системі мовних одиниць. Отож цілком логічно було б виділити мовні засоби, які імпліцитно чи експліцитно вказують на мовну картину світу. Ці засоби містять суб’єктивну інформацію, що вказує на певний предмет, об’єкт, явище.

Формулювання цілей статті. Основна метастатті – дати теоретичне узагальнення таких лінгвістичних понять, як когнітивна лінгвістика, концептуальна й мовна картини світу, перцептивна лексика.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Численні когнітивно зорієнтовані дослідження присвячено різним способам ментальної репрезентації знання. На думку О.С. Кубрякової, «у процесі цих когнітивних

досліджень народжувались і нові уявлення про мову [...] як про засіб доступу до роботи людської свідомості, а в значній мірі до розуміння загальної природи й сутності людини» [6, с. 26].

Очевидним є те, що проблема відображення об'єктивної реальності в мові неможлива без звернення до категорії сприйняття як основи пізнавальної діяльності людини. З цієї точки зору, вивчення особливостей перцепції навколишньої дійсності, відображених у семантиці одиниць мови, є важливим і перспективним напрямом у когнітивній лінгвістиці, що дозволяє висвітлити одну зі сторін багатоаспектної проблеми – співвідношення мови, свідомості й об'єктивної дійсності.

Як нова галузь теоретичної та прикладної лінгвістики, когнітивна лінгвістика пов'язана з вивченням когніції в її лінгвістичних аспектах і проявах, з одного боку, і з дослідженням когнітивних аспектів лексичних, граматичних та інших явищ, з іншого. Іншими словами, когнітивна лінгвістика займається репрезентацією власне мовних знань людини і стикається з когнітивною психологією в аналізі таких феноменів, як вербальна пам'ять і внутрішній лексикон, а також в аналізі породження, сприйняття і розуміння мови. Також вона досліджує те, як і в якому вигляді вербалізуються сформовані людиною структури знання. Таким чином, когнітивна лінгвістика проникає в складну галузь досліджень, пов'язану з описом світу і створенням засобів такого опису.

Так, з-поміж основних принципів когнітивних досліджень Н.А. Беседіна [2, с. 32–36] визначає такі:

1) принцип рівноправності двох основних функцій мови: розуміння мови як засобу формування й вираження думок, а також обміну ними, вказує на єдність когнітивної й комунікативної функцій; це, у свою чергу, означає необхідність врахування когнітивних і комунікативних аспектів існування й функціонування мовних явищ у процесі їх дослідження, іншими словами, дослідження одиниць мови повинно відбуватися на перехресті когніції й комунікації;

2) принцип багатофакторності дослідження мовних явищ: у процесі аналізу визначається роль цих явищ у здійсненні пізнавальної й комунікативної діяльності;

3) принцип системності опису мовних явищ: досліджувані явища повинні бути описані не тільки відносно мови як системи, а й відносно тієї системи, частиною якої є мова;

4) принцип міждисциплінарності у вивченні мовних явищ: оскільки мова є однією з когнітивних здібностей, то під час її вивчення варто враховувати інформацію, отриману від інших галузей науки, які так чи інакше стосуються пізнання (філософія, психолінгвістика, логіка, фізіологія, психологія та ін.);

5) принцип антропоцентризму під час аналізу мовних явищ: оскільки пізнавальна діяльність є не простим віддзеркаленням дійсності, а, фактично,

її переосмисленням, то суб'єкт когніції стає головним у процесі формування значення мовного знака;

б) принцип багаторівневості аналізу семантики мовних одиниць: значення цих одиниць досліджується в контексті різних когнітивних структур, тобто для вивчення й розуміння мовних одиниць необхідне застосування знань різних рівнів (мовного й енциклопедичного);

7) принцип концептуальної єдності мови й мовлення: ці явища виступають одним об'єктом аналізу, оскільки мова залежить від предметного світу, процесів мислення й мовленнєвого використання в їх єдності та взаємозв'язку; це підтверджується також можливістю виділення двох модусів мови: «як комплексу відомих складових частин і категорій, що існує тільки *in potentia*» і «як безперервно повторюваного процесу» [3, с. 77]. Така точка зору нівелює питання про первинність одного з компонентів у антиномії «мова-мовлення»;

8) принцип розмежування концептуального й семантичного рівнів: це аргументується, за словами Н.А. Беседіної, незалежністю концепту від мови. Як наслідок, тільки частина концептів отримує мовну об'єктивацію, що дозволяє розрізнити вербалізований і невербалізований концептуальний зміст, концепт як ментальну репрезентацію і його вербалізований корелят. Таким чином, диференціація цих рівнів зумовлена виділенням позамовного (концептуального) рівня й мовного рівня репрезентації дійсності, що реалізується в існуванні концептуальної й мовної картин світу.

Оскільки у свідомості людини уявлення про дійсність може існувати в раціональній і чуттєвій моделях, то правомірним буде виокремлення концептуальної й мовної картин світу як окремих фрагментів картини сприйняття світу.

Картина сприйняття світу – цілісний глобальний образ довколишнього простору і часу, що є результатом усієї духовної активності особистості, а не лише певного виду діяльності [8, с. 119].

Уперше термін «картина світу» було вжито на початку ХХ ст. німецькими фізиками Г. Герцом, М. Планком і А. Ейнштейном як фрагмент поняття «фізична карта світу», що означало образи зовнішніх предметів або довкілля, що формуються наукою й надають знання про властивості, поведінку та закономірності цих предметів або довкілля.

З часом поняття картини світу набуває загальнофілософського тлумачення універсальної методологічної категорії природничих наук. У цьому контексті воно означає «специфічну концептуальну структуру, що формується за допомогою наукових методів і понять» [15, с. 312].

Разом із цим дослідження картини світу й світосприйняття стають актуальними й у гуманітарних науках. Культурологія й лінгвостеміотика починають реконструкцію давньої колективної свідомості на матеріалі міфів та фольклорної творчості.

Поняття «картини світу» також з'являється в дослідженнях штучного інтелекту (як синонім світової моделі) й когнітивному моделюванні (як

синонім ментальної моделі). У цих галузях науки картина світу є «категорією репрезентації знань в інтелектуальному середовищі, у моделях свідомості, спрямованих на розв'язання інтелектуальних завдань» [15, с. 312].

Якщо концепції картини світу з точки зору природничих, філософських, культурологічних, семіотичних і кібернетичних наук було висунуто в минулому столітті, то явище світосприйняття через мову було сформульоване ще на початку ХІХ ст. В. Гумбольдтом й мало назву «внутрішня форма мови». У ХХ ст. дослідження мовної картини світу пов'язане з гіпотезою Сепіра-Уорфа, надбаннями етнолінгвістики, лінгвофілософії.

На сучасному етапі розвитку науки лінгвістика розглядає картину світу як ментальне явище, що об'єднує мову й мислення, мову й складні когнітивні категорії, мову й навколишній світ, мову й культуру. Для лінгвістичного підходу важливим є протиставлення двох типів картин світу – «концептуальної» і «мовної».

Концептуальна картина світу – образ дійсності, зафіксований у свідомості людини. Відповідно, мовна картина світу – образ дійсності, зафіксований у мові.

Незважаючи на те, що концептуальна і мовна картини світу взаємопов'язані, вони дещо відрізняються. Основними одиницями концептуальної картини світу є концепти, а мовної – одиниці мови. Іншими словами, основою для концептуальної картини світу є інформація, закріплена за поняттями, а для мовної картини світу основою є інформація, подана в лексико-семантичній і граматичній системах мови. Організація концептуальної картини світу побудована за законами реального (фізичного) світу, організація мовної картини світу – за законами мови. Через це концептуальна картина світу універсальна, стійка, цілісно структурована, а мовна картина світу залежна від конкретної мови, більш рухома, фрагментарна. Концептуальна картина світу, на відміну від мовної, більша, оскільки не вся інформація, що надходить у свідомість людини, має вербальне вираження. К.В. Терещенко називає концептуальну картину світу інваріантною й спільною для всіх носіїв усіх мов [14, с. 30]. Це пояснюється тим, що процеси мислення й сприйняття, незалежно від мови, однакові. Така картина світу, за К.В. Терещенко, відзначається «принципом віддзеркалення». Л.В. Юдко мовну картину світу називає суб'єктивною, оскільки кожен носій мови описує образ реального світу по-своєму [16, с. 296]. Тому Є. Бартмінський наголошує на тому, що мовна картина світу – це інтерпретація дійсності [1, с. 76]. Така картина світу, за Л.В. Юдко, відзначається «принципом антропоцентризму».

Отже, картина світу, фрагментами якої є концептуальна й мовна картини, – це модель реального світу, що формується на когнітивному рівні, універсальному для всіх, і відображається в конкретній мові в залежності від досвіду носіїв цієї мови. Матеріалом для досягнення цього явища може виступити перцептивна лексика.

За визначенням О.В. Деменчука, тематичний клас перцептивів, або ж лексику відчуття, складають «номінації, пряме номінативне значення яких містить смисловий компонент, що вказує на перцептивно-інформаційний стан людини». Наприклад, компоненти ознакових номінацій ‘відчувати’, ‘сприймати’, ‘звучати’; компоненти предметних номінацій ‘відчуття’, ‘сприйняття’, ‘звук’ та ін. [4, с. 42]

Слова, у семантиці яких виявляються ознаки предмета за смаком, запахом, нюхом або дотиком, Л.І. Мацько називає «одоративними епітетами» і відносить їх до «внутрішньочуттєвих», або «епітетів внутрішньопсихологічного сприймання», адже вони, за словами дослідниці, «відображають внутрішні ознаки і властивості предметного світу або такі, що уявно «приписуються» природі, речам, предметам» [7, с. 347].

Зв'язок сприйняття і розумових здібностей виявляється в тому, що за допомогою сприйняття людина отримує інформацію, з якою потім працює свідомість і на основі якої людина отримує знання й досвід. Апелюючи до роботи О.В. Падучевої, перший етап О.В. Деменчук називає «фізіологічним», оскільки у ньому беруть участь органи чуття, а другий – етапом «ментальної обробки» [4, с. 41–42]. О.В. Кравченко називає ці етапи «конкретно-предметним» та «абстрактно-системним» рівнями категоризації дійсності. Представником першого рівня є лексика, представником другого – граматика певної мови [5, с. 16]. Такий зв'язок чуттєвої та інтелектуальної сфер є причиною значущості сенсорної лексики в ціннісній картині світу, оскільки чуттєва інформація про навколишній світ є базою для концептуалізації дійсності у межах тієї чи іншої мови.

Названі етапи сприйняття ілюструють такий складний ментальний механізм, як одночасне поєднання універсальної здатності людини до пізнання з індивідуальною класифікаційною діяльністю. Як зазначає О.В. Кравченко, «фізіологія й психологія сприйняття безпосередньо стосуються того, як у мові відображається те чи інше явище навколишньої дійсності. З одного боку, сприйняття, членування та концептуалізація світу відображаються в існуванні універсальних поняттєвих категорій, що властиві різним мовам. Ці категорії відображають те, *що* ми бачимо. [...] З іншого боку, у кожній мові існує своя система специфічних понять, що властиві тільки цій мові [...] – у цих поняттях, зазвичай, відображається те, *як* ми бачимо світ. У першому випадку ми маємо справу зі сприйняттям [...] як психофізіологічним процесом об'єктивного порядку, у другому випадку мова йде про суб'єктивований процес накладення концептуальних структур [...] на предмети, що сприймаються» [5, с. 16].

Про суб'єктивність сприйняття й розуміння навколишнього світу писали Ш. Баллі, В. фон Гумбольдт, О.О. Потебня, О.М. Вольф, Г.О. Золотова та ін. Усі вони сходяться на справедливості гумбольдтівського твердження про те, що будь-яке розуміння є нерозумінням. О.О. Потебня описує цей парадокс метафорично: «...але тих, хто розуміють один одного, можна порівняти з двома різними музичними інструментами, приведеними

між собою в такий зв'язок, що звук одного з них викликає не такий самий, але відповідний звук іншого» [9, с. 160]. Це пояснюється тим, що людина інтерпретує отриману інформацію відповідно до власної картини світу, на яку мають вплив освіта, ціннісні орієнтації, особистий досвід.

Сприймаючи об'єкт, людина не тільки класифікує його, але й привласнює певну оцінку. О.В. Деменчук виділяє такі оцінні стратегії суб'єкта перцепції, або, за визначенням дослідника, «суб'єкта перцептивно-інформаційного стану» [4, с. 43–44], які ми проілюструємо вибіркою з 11-томного видання словника української мови:

1) стратегія оцінності, що характеризує перцептивний об'єкт з точки зору його позитивності або негативності: *солодкозвучний* – «який видає приємні ніжні звуки; який має гарний голос, що милує слух» [13, с. 447];

2) стратегія експресивності, що дає образну характеристику перцептивного об'єкта: *кислий* – «який виражає незадоволення, пригніченість, нудьгу, сум (про обличчя, настрій, голос і т. ін.)» [11, с. 153];

3) стратегія інтенсивності, що дає оцінку перцептивному об'єкту стосовно неповноти, повноти або перевищення вияву його якостей: *солодкуватий* – «*трохи, злегка солодкий*» [13, с. 448];

4) стратегія сенсорних відчуттів, що оцінює перцептивний об'єкт з позицій гедонізму: *смачний* – «*приємний на смак*» [13, с. 396];

5) стратегія естетики, що характеризує перцептивний об'єкт відповідно до уявлень про прекрасне або огидне: *ніжний* – «*дуже гарний, досконалої форми, витончений*» [12, с. 421];

6) стратегія вияву емоцій, що дає емотивну оцінку перцептивному об'єкту: *гіркий* – «*сповнений горя, біди; тяжкий*» [10, с. 74].

Отже, оцінка – невід'ємний компонент семантики сенсорної лексики. Але цей компонент є суб'єктивним, оскільки кожна людина сприймає й оцінює світ по-своєму.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Так, із суб'єктивного сприйняття й відображення світу одиницями мови формується мовна картина світу кожної людської спільноти. У подальшому заплановано аналіз перцептивної лексики в художніх творах, що відображає національну мовну картину світу, у якій семантика слів на позначення сприйняття не тільки виражає оцінки, а й символізується.

Література

1. Bartmiński J. Punktwidzenia, perspektywa, językowyobrazświata / J. Bartmiński // Język i podstawa obrazu świata. – Lublin : Wydawnictwo uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2007. – S. 76–88.
2. Беседина Н.А. Методологические аспекты современных когнитивных исследований в лингвистике / Н.А. Беседина // Научные ведомости Белгородского государственного университета. – Серия: Философия. Социология. Право. – 2010. – Т. 20. – № 14. – С. 31–37.

3. Бодуэн де Куртенэ И.А. Некоторые общие замечания о языковедении и языке / И.А. Бодуэн де Куртенэ // Избранный труды по общему языкознанию. – Т. 1. – М. : Издательство АН СССР, 1963. – С. 47–77.
4. Деменчук О.В. Оцінка в семантиці перцептивної лексики / О.В. Деменчук // Мовознавство. – 2012. – № 5. – С. 41–52.
5. Кравченко А.В. Язык и восприятие : Когнитивные аспекты языковой категоризации / А.В. Кравченко. – Иркутск : Издательство Иркутского университета, 1996. – 160 с.
6. Кубрякова Е.С. Что может дать когнитивная лингвистика исследованию сознания и разума человека / Е.С. Кубрякова // Международный конгресс по когнитивной лингвистике : сборник материалов. – Тамбов, 2006. – С. 26–31.
7. Мацько Л.І. Стилістика української мови / Л.І. Мацько, О.М. Сидоренко, О.М. Мацько. – К. : Вища школа, 2005. – 462 с.
8. Петриченко І. Феномен картини світу: спроба загальної класифікації / І. Петриченко // Мовні і концептуальні картини світу. – 2012. – Вип. 40. – С. 118–122.
9. Потебня А.А. Язык и народность / А.А. Потебня // Мысль и язык. – К., 1993. – 192 с.
10. Словник української мови : в 11 томах. – Т. 2 / гол.ред. І. К. Білодід. – К. : Наукова думка, 1971. – 550 с.
11. Словник української мови : в 11 томах. – Т. 4 / гол.ред. І. К. Білодід. – К. : Наукова думка, 1973. – 840 с.
12. Словник української мови : в 11 томах. – Т. 5 / гол.ред. І. К. Білодід. – К. : Наукова думка, 1974. – 840 с.
13. Словник української мови : в 11 томах. – Т. 9 / гол.ред. І. К. Білодід. – К. : Наукова думка, 1978. – 916 с.
14. Терещенко К.В. Мовне втілення концептуальної картини світу / К.В. Терещенко // Перекладацькі інновації : матеріали II Всеукраїнської студентської науково-практичної конференції, (Суми, 15–16 березня 2012 р.). – Суми : СумДУ, 2012. – С. 27–30.
15. Теслюк Г.С. Прикметники кольору як відображення мовної картини світу французів / Г.С. Теслюк // Мовні і концептуальні картини світу. – 2011. – Вип. 39. – С. 311–315.
16. Юдко Л.В. Мовна та концептуальна картини світу як відображення свідомості нації / Л.В. Юдко // StudiaLinguistica. – 2011. – Вип. 5. – Ч. 2. – С. 292–298.

Аннотація

К.Ю. Гладченко. Перцептивна лексика в мовній картині світу (когнитивний аспект).

В статті представлені обобщенные определения понятий «когнитивная лингвистика», «картина восприятия мира», «перцептивная лексика». В рамках рассмотрения первого понятия внимание сакцентировано на принципах когнитивных исследований. Для раскрытия сущности второго понятия подано этапы его распространения и развития в различных научных областях, а также выделены и

проанализированы такие его компоненты, как концептуальная и языковая картины мира. В описание третьего понятия вошла информация об этапах восприятия и оценочные стратегии субъекта восприятия.

Ключевые слова: когнитивная лингвистика, принципы когнитивных исследований, концептуальная картина мира, языковая картина мира, перцептивная лексика, этапы восприятия, оценочные стратегии субъекта перцепции.

Анотація

К.Ю. Гладченко. Перцептивна лексика у мовній картині світу (когнітивний аспект).

У статті подано узагальнені визначення понять «когнітивна лінгвістика», «картина сприйняття світу», «перцептивна лексика». У межах розгляду першого поняття увагу зацентовано на принципах когнітивних досліджень. Для розкриття сутності другого поняття подано етапи його поширення й розвитку в різних наукових галузях, а також виокремлено й проаналізовано такі його компоненти, як концептуальна й мовна картини світу. В опис третього поняття увійшла інформація про етапи сприйняття й оцінні стратегії суб'єкта сприйняття.

Ключові слова: когнітивна лінгвістика, принципи когнітивних досліджень, концептуальна картина світу, мовна картина світу, перцептивна лексика, етапи сприйняття, оцінні стратегії суб'єкта перцепції.

Abstract

K.Yu. Hladchenko. Perceptive vocabulary in the language world picture (cognitive aspect).

Recently, there has been an increase of interest in perceptive vocabulary. A central issue in this sphere is the representation of a world perception picture in short units – perceptive lexemes or word combinations with them. Although considerable amount of research has been devoted to this vocabulary group, few attempts have been made to investigate interconnection between perceptive vocabulary and world perception picture in cognitive aspect. That is why the major task of this study is to analyze the theoretical basis of such linguistic terms as “cognitive linguistics”, “world perception picture”, and “perceptive vocabulary”. This paper focuses on scientific researches about correlation between language, consciousness, and objective reality – that is one side of the main problem in cognitive linguistics.

Taking into consideration main tasks of cognitive linguistics, eight principles of cognitive researches are given: 1) the principle of equality of the two main language functions (cognitive and communicative); 2) the principle of multifactorial study of linguistic phenomena; 3) the principle of system description of linguistic phenomena; 4) the principle of interdisciplinarity in the study of linguistic phenomena; 5) the principle of anthropocentrism in the analysis of linguistic phenomena; 6) the principle of multilevel analysis of the language units semantics; 7) the principle of conceptual unity of language and speech; 8) the principle of separation conceptual and semantic levels.

Special attention is paid to investigation origin of the term “world picture” and its division into conceptual world picture and language world picture. Such differentiation is important because picture of reality can exist in rational and sensual models in human consciousness. Comparing two types of world picture, main differences can be singled out. Conceptual world picture is universal, stable, and complete structured. Language world picture depends on a specific language, is more flexible and fragmented. Conceptual world picture, unlike language world picture, is larger because not all information that comes to the mind has verbal expression. Basic units of these world pictures are also different. Concepts are basic units in conceptual world picture. Language units are basic units in language world picture.

The article also deals with perceptive lexemes, or sense words, as theoretical and practical material for understanding such phenomenon as world picture. Connection between sensual and intellectual spheres manifests itself in fact that person, firstly, receives the information with help of perception, then consciousness works with this information, and in the

end this information helps person to receive knowledge and experience. The first stage is called “physiological” because it involves the senses. The second stage is called “mental processing” because it uses intellectual work. Perceiving an object, a person not only classifies it, but assigns a valuation. That is why evaluative strategies, which are used by each subject of perception, are inherent in every word from perceptive vocabulary group. As each person perceives and evaluates world differently, evaluative component is subjective.

Further research of perceptive vocabulary in works of literature is advocated.

Keywords: cognitive linguistics, principles of cognitive researches, conceptual world picture, language world picture, perceptive vocabulary, stages of perception, evaluative strategy.